Nyelvelmélet és visszatekintés: négyszer három, az tizenkettő

Balogné Bérces Katalin

Sajátságos helyzetben írhatom ezt a visszatekintést – a 2020 nyarán megjelenő kötettel a negyedik ciklusának végére ér a Nyelvelmélet és… trilógia, és én elmondhatom, hogy – egy kivételével – az összes kötetben közreműködtem valamilyen formában. A legelső Nyelvelmélet és dialektológia válogatásban, 2009-ben, még „csak" szerzőként, később egyre rendszeresebben besegíthettem a nyomdai előkészítésben, és bizony olyan is volt, amikor három szerepben is megjelenhetett a nevem (szerzőként, lektorként és technikai szerkesztőként). Idén pedig, amikor a 12. kötet, a Nyelvelmélet és diakrónia 4. előkészítésén dolgozom (immáron társszerkesztőként is), izgalmas és élvezetes kaland visszatekinteni az elmúlt 12 évre.

Bármilyen furcsán is hangzik, a műhelykonferenciák és az azokon elhangzó előadásokból megszülető tematikus tanulmánykötetek címében a legfontosabb szó az „és". A kezdetektől fogva ugyanis ezek alapkoncepciója az volt, hogy igyekezzünk a nyelvtudomány két oldalát összeházasítani, e területek művelőit egybeterelni: a nyelvelmélet, azaz a kurrens elméleti kereteknek és azok modellezési módszereinek sokszínű spektruma kereszteződjön empirikus fókuszú, a nyelvi adat dokumentálására és rendszerezésére összpontosító kutatásokkal. A cél az, hogy mindkét fél nyereséggel gazdagodjon a szimbiózisban: a nyelvi adatok gazdag tárházát kínáló területek hozzásegítsenek nyelvelméleti kérdések megválaszolásához, esetleg újrafogalmazásához, vagy akár új kérdések felvetéséhez és meglévő válaszok alátámasztásához; az elméleti feltevések pedig iránymutatói legyenek a leíró, dokumentáló kutatásoknak, rámutatva empirikusan betöltendő tudáshézagokra, miközben az adatgyűjtés és -rendszerezés folyamatát terminológiai eszköztárával támogatja meg. Ahogy egyik recenziónk szerzője kiemeli: „A közvetlen megfigyelés számára rejtve maradó strukturális variánsok felderítéséhez […] a nyelvelméleti kutatások eredményei új eszközöket és magyarázati lehetőségeket kínálnak" (Forgács 2011: 93). Gyakran éri kritika az elméleti nyelvtudományt, hogy egyfajta öncélú, *l'art pour l'art*-szerű megközelítésben működik, és ügyet sem vet a beszélt nyelv valós adataira; a dokumentáló, leíró

Balogné Bérces Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.) 2020. *Nyelvelmélet és diakrónia 4*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest – Piliscsaba. 197–213.

hagyományt pedig annak vádja illetheti, hogy az elméleti következtetések levonásának igénye nélkül, a kurrens elméleti irányzatok figyelembe vétele (vagy akár ismerete) nélkül tevékenykedik. Ezeket és a hasonló ellentéteket kívánták a szervező-szerkesztők felszámolni.

A nyelvelmélettel társítandó három nagy területet választottak a rendezvény- és könyvsorozat ötletgazdái: a nyelvi változatok (dialektológia), a nyelvi érintkezés (kontaktológia), valamint a nyelvi változás (diakrónia) feltérképezését célzó vizsgálódásokat. A 12 év termése ezen három terület négy körös vetésforgója – így lett négyszer három tizenkettő, amint arra a címben is utalok. Miként a négy évszak 3-3 hónapos szakaszai kiadnak egy teljes évet, úgy fedi le 12 év távlatát a 12 kötet.

Dialektológia és nyelvelmélet

Az említett három nagy terület közül a vetésforgóban az első a dialektológia. Ahogy É. Kiss Katalin a legelső Nyelvelmélet és dialektológia kötet előszavában fogalmaz, „[a] konferencia célja az volt, hogy a nyelvi változatok elemzése terén hidat teremtsen az adatgyűjtésre, dokumentálásra, valamint a szerkezeti elemzésre összpontosító kutatások között" (NyDial2009: 11). A kötetekben megjelent tanulmányokat pásztázva arra jut az olvasó: az a híd valóban összeköti a két oldalt, hiszen dialektológusok írnak bennük elméleti kérdéseket fejtegetve, és elméleti nyelvészek mutatnak rá a nyelvi variáció különböző aspektusaira. Az előzőre a legizgalmasabb példákat Kiss Jenő írásai adják: a sorozat nyitótanulmányában magát az alapkérdést járja körül (elméleti deficit jellemzi-e a dialektológiát – NyDial2009: 15–28), később széles körben elterjedt dialektológiai hipotéziseket szembesít mai adatok, tények fényében (NyDial2015: 171–80). De hasonlóan általánosabb, elméleti kérdéseket feszeget Komlósiné Knipf (nyelvváltozási elméleteket értékelve magyarországi német nyelvjárásokból származó adatokon – NyDial2009: 133–48), Juhász (a geolingvisztika és a dialektológia néhány elméleti kérdését taglalva – NyDial2009: 151–60), P. Lakatos et al. (a szociodialektológia és a nyelvföldrajzi ábrázolás módszertani kérdéseit vizsgálva a magyar–ukrán–román hármashatár beszélőközösségei nyelvének egyes morfológiai változóin – NyDial2012: 122–35) és Vargha (a diakrón stabilitás mértékét kutatva a magyar nyelvjárásokban különböző nyelvi szinteken (fonetikai, fonológiai, lexikai) – NyDial2015: 246–61) is. Válaszaik nem minden esetben vitazáróak, de kivétel nélkül izgalmasak.

Másrészről számos tanulmány szerzője olyan, elsősorban elméleti tématerületeken vagy köznyelvi adatokkal dolgozó szakember, aki a műhelykonferencia és a kötet felhívására irányította érdeklődését a nyelvi variáció valamely összetevőjére. Többen visszatérő szerzőinkké váltak, akik révén ugyanannak a nyelv(változat)nak vagy jelenségkörnek különféle aspektusait tudják a kötetek körbejárni. Példa erre a magyar morfofonológia köréből Rebrus Péter, aki előbb Törkenczy Miklóssal közösen (NyDial2009: 99–121), majd a múlt idő morfofonológiájára összpontosító, önálló kutatásában (NyDial2012: 174–85) illusztrálja a morfológiai paradigma és az analógiás hatások meghatározó szerepét a

hangtani jelenségekben megvalósuló dialektális variáció kialakulásában, amellett érvelve, hogy az ingadozó variánsok a paradigma instabil pontjaiban jelentkeznek. De a mondattani témájú tanulmányok közt is találhatók visszatérő szerzők, méghozzá a Kádár–Németh szerzőpáros, akik első alkalommal a csángó határozói igeneves szerkezeteket vizsgálták (NyDial2009: 189–210), másodszor pedig moldvai magyar beszélőknél az ige–igekötő sorrendet a progresszív aspektus kifejezésének fényében (NyDial2015: 142–70).

Természetesen a szerzők leggyakrabban a magyar nyelv határon innen vagy túl beszélt változatait választják vizsgálódásaik célpontjául, így az előzőekben említettek mellett számos magyar téma kerül górcső alá. Igen jelentős a hangtan képviselete: akad a szupraszegmentálisokat érintő tanulmány (Varga László egy elsősorban nyelvjárási intonációs jelenség vizsgálatán keresztül kívánja alátámasztani a mellékhangsúly fonológiai státuszát a magyarban – NyDial2009: 31–46) vagy a magánhangzó-harmónia témájában is (Forró az ingadozás okozta variációt kutatva bukkan rá bizonyos szótípusok összetettként való értelmezése és az analógia szerepe mellett szóló érvekre – NyDial2012: 66–81), de többségében szegmentális jelenségek kerülnek fókuszba. Ezen belül dominálnak a magánhangzós témák: N. Fodor az északkeleti régióban vizsgálja a magánhangzó-eltolódás és diftongizáció nyelvföldrajzát és kialakulási hátterét (NyDial2012: 136–53); Mády a hosszú magánhangzók rövidülését és hangszínét elemzi pusztakamarási (Mezőség, Románia) hangfelvételek alapján, összevetve a sztenderddel (NyDial2015: 196–210). A Szeged környéki *ö*-zés mai használatát, annak stilisztikai és identitásjelző szerepét, a használatban jelentkező beszélőn belüli ingadozás formáját és mértékét két esettanulmány is tárgyalja statisztikai elemzést nyújtva (Molnár–Sinkovics – NyDial2015: 211–22; Németh et al. – NyDial2015: 223–33). Az egyedüli mássalhangzós folyamat, amely magyar nyelvváltozatokat vizsgáló cikkben megjelenik, a zörejhang és *v/f* tagú kapcsolatok zöngésségi hasonulása (vagy annak hiánya), melyet az általánosan elterjedttől és a standardtól eltérő dialektális alakokban vizsgál Fehér (NyDial2009: 85–96) oly módon, hogy kialakulását és fonetikáját összekapcsolja, majd kurrens elemzéseket értékel ennek fényében.

A hangtani jelenségeken túl szót kapnak határontúli változatokban megfigyelt alaktani (Magyarbőd, Szlovákia: Bálint – NyDial2009: 123–31; Felsőőr, Ausztria: Bodó – NyDial2012: 11–33) és Vas megyei helyneveket célzó névtani (Ditrói – NyDial2015: 58–80) kutatások is.

A Nyelvelmélet és … sorozat rendezvényein, így a kötetekben is, hagyományosan képviseltetve vannak a magyarral rokon uráli, azon belül elsősorban a finnugor nyelvek lejegyzésével, megfejtésével, megőrzésével foglalkozó kutatások. A dialektológiai indíttatású tanulmányok ezek közül két nyelv, a manysi és az udmurt változatainak mondattani és alaktani jellegzetességeit emelik ki. Bíró (NyDial2015: 43–57) és Sipőcz (NyDial2015: 234–45) tanulmányai rávilágítanak: az (északi és déli) manysi ditranzitív szerkezeteinek szórendjében, a tárgy esetraggal való jelölésében, a rag által hordozott pontos morfoszintaktikai jelentésben erősen kimutatható a pragmatikai tényezők, elsősorban a topikjelölési funkció meghatározó szerepe; Horváth (NyDial2015: 99–125) pedig az udmurt-

ban veszi számba a habitualitás kifejezésére alkalmazott morfológiai eszközöket, a használatukban tapasztalható nyelvjárási különbségeket.

Azonban nem csak magyar és azzal rokon nyelvek kerülnek górcső alá a kötetek tanulmányaiban: azok változatos színvilágát nyújtják a nyelvi palettának. Visszatérő és (eleddig) egytanulmányos szerzők is számos talányos adatot tárnak az olvasó szeme elé az angol, a német, az olasz, a latin nyelvjárásaiból. Az angol szinkrón és diakrón folyamatainak elemzésével Eitler (NyDial2012: 55–65) és Kristó (NyDial2015: 181–95) mellett jómagam is hozzájárultam (két alkalommal: NyDial2009: 49–60 és NyDial2015: 25–42) a kötetek választékához. Míg Eitler kvantitatív, statisztikai elemzést nyújt óangol és kora-középangol nyelvemlékek alapján (és érvel amellett, hogy az északi angol nyelvváltozatokban adatolt ragmegtartás különleges esete magyarázható angol–skandináv kontaktus hatásaként), addig Kristó és Balogné Bérces is formális fonológiai keretben, a CVCV-szótagelméletben modellez. Kristó témája, hasonlóan Eitleréhez, inkább diakrón: a mai ún. *r*-ező és nem *r*-ező angol akcentusok kialakulását igyekszik felgöngyölíteni, s így a magánhangzók vázszerkezeti és melodikus ábrázolására is fény vetül. Balogné Bérces, visszatérő szerzőként, korábbi dialektológiai tanulmányában (NyDial2009: 49–60) a mai angol nyelvváltozatok likvidáit vizsgálja disztribúciójuk és hiátustöltő szerepük szempontjából, és állítása szerint a jelenségek dialektális eloszlása alátámasztja a magánhangzókat három alapvető melodikus komponenssel leíró elméleteket; későbbi cikke (NyDial2015: 25–42) pedig az angol dialektusok képviselte leníciós alrendszerek közt implikációs viszonyokat állapít meg, melyeket a prozódikus szerkezet felépítéséből eredeztet.

A szintén a germán nyelvek közé tartozó németet a már említett Komlósiné Knipf-tanulmány (NyDial2009: 133–48) képviseli; a latin/újlatin vonal azonban ismét bőséges táptalaja a vizsgálódásnak. Visszatérő szerzőnk, Huszthy Bálint a nápolyi olasz /s/ allofóniájával ismertet meg bennünket (NyDial2012: 95–109), majd a délolasz regionális köznyelv beszélőinek idegen akcentusában kimutatott zárhang-geminációt elemzi, laboratóriumi fonológiás és statisztikai eszközökkel, végeredményben optimalitáselméleti megközelítésben, javítóstratégiaként (NyDial2015: 126–41). Ugyancsak az olasz(országi) dialektusokat vizsgálja Domokos (NyDial2009: 73–82), és az umlauthoz hasonlatos jelenséget mutat be autoszegmentális modellben; valamint Huszthy Alma (NyDial2012: 82–94), végigvezetve az olvasót, ahogy egy középkori olasz szöveg szövegváltozatainak eredetét segítenek megfejteni dialektális és hiperkorrekt alakok. Korábbi korokba repít vissza Cser (NyDial2009: 63–71) és Adamik (NyDial2015: 11–24) tanulmánya is: előbbi ókori latin nyelvjárások nyomát keresi, és a kimutatható hangtani váltakozások elemezhetőségét teszteli jegygeometriai ábrázolásokon; utóbbi a számítógépes dialektológia módszertanát alkalmazza a vulgáris latin nyelvváltozatok jegyeinek felfedésére ortográfiai bizonyítékok alapján.

Azonban nem csupán uráli és indoeurópai nyelvek változatai képviseltetnek a kötetek tanulmányaiban, hanem Egedi Barbarának, még egy visszatérő szerzőnknek köszönhetően a (korai) kopt nyelvjárások is: a kopttal kapcsolatban viszonylag ritkán kutatott mondattani variáció köréből előbb a birtokos szerkeze-

tekre (NyDial2012: 34–54), majd a határozott névelők rendszereire irányítja a figyelmet (NyDial2015: 81–98).

A nyelvi sokszínűség mellett a nyelvelméleti sokszínűség is jellemző, ami a fentiekben már kiviláglott: formális elméleti keretek (generatív szintaxis: számos tanulmány – ld. lentebb is; természetes morfológia: Bodó; autoszegmentális fonológia: Cser, Domokos; CVCV-fonológia: Balogné Bérces, Kristó; optimalitáselmélet: Huszthy 2015) mellett szót kapnak nem formális megközelítések is: analógiás elemzések (Forró; Rebrus–Törkenczy, ill. Rebrus), laboratóriumi fonológiás (Huszthy 2015; Mády) és számítógépes módszerek (Adamik), valamint statisztikai elemzések (számos tanulmányban).

A kötetek szerkesztői is többször közreműködtek szerzőként is a kötetsorozat mindhárom témakörében, így a dialektológiai szálon is olvasható egy-egy tanulmány É. Kiss Katalin és Hegedűs Attila tollából, melyek szervesen kapcsolódnak a Nyelvelmélet és … rendezvények és kiadványok egy kiugró jellegzetességéhez. Az ugyanis mindvégig sajátságos jegyük volt, hogy tematikájukban viszonylag nagy arányban képviseltetett a szintaxis. Hogy ez mennyire üdvözlendő a dialektológiai vizsgálódások terén, Hegedűs írásából (NyDial2009: 163–74) is kiderül, amikor a mondattan mellőzöttségét tárgyalja a nyelvjárások leírásában, mielőtt – példát mutatva – ismerteti saját kérdőíves adatgyűjtését a vonzatkeretek variánsairól magyarországi nyelvváltozatokban, melynek eredményeit térképeken szemlélteti. Talán nem meglepő, hogy É. Kiss tanulmánya (NyDial2009: 213–28) is mondattani témájú: a *kell* és a *szabad* szavak mondattani viselkedését elemzi generatív keretben, a változatok földrajzi megoszlását is figyelembe véve. A szintaxis azonban, mint említettem, kiemelt szerepet kap a kötetekben: a fentebb már ismertetett, romániai nyelvjárásokat vizsgáló Kádár–Németh szerzőpáros cikkei mellett helyet kapnak felvidéki és északkelet-magyarországi kérdőíves vizsgálatok is (előbbi Cs. Nagy többes szám 3. személyű birtokossal való egyeztetést kutató tanulmánya – NyDial2009: 177–86; utóbbi Rákosi írása, mely a visszaható anafora és a névmási szerkezet közti ingadozást ismerteti egyes szintaktikai helyzetekben – NyDial2012: 154–73), illetve É. Kisséhez hasonló, egy-egy szintaktikai jelenség nyelvjárástipológiáját célzó, de alapvetően a generatív megközelítést képviselő vizsgálatok (Ürögdi – NyDial2009: 231–48 a végpontjelölő időhatározói mellékmondatok, Kenesei – NyDial2012: 110–21 az ige mögötti tagadó kvantorok használatát járja ebből a szempontból körül).

Különleges a sorban a negyedik, 2018-ban megjelent dialektológia-kötet: ez, hogy a reformáció kezdetének 500. évfordulójáról méltóképp megemlékezzék, a Károli-biblia nyelvét központi témájává választó 2017-es rendezvény előadásaiból adott közre egy válogatást. A speciális témaválasztásnak köszönhetően azonban ritka egyvelege született a dialektológiai és diakrón szempontú vizsgálatoknak a közölt tanulmányokban, és a szerzőik is (A. Molnár, Dömötör, Gugán, Kalcsó, Kiss Sándor, Koltai, Korompay, Szikszainé Nagy) azok közül kerültek ki, akik inkább a történeti nyelvészet területein mozognak és nyelvtörténeti orientációjú kiadványokban publikálnak – beleértve a Nyelvelmélet és … sorozat diakrónia-kiadásait is. Ezáltal valamennyi cikk izgalmas és rendkívüli – ahogy Ludányi

(2019: 233) fogalmaz recenziójában: „[a] konferenciakötet tanulmányai érdekes témákat vonultatnak fel, vizsgálataikkal, feltett kérdéseikkel érintetlen, fel nem tárt vagy kevésbé ismert területre visznek, felvillantva újabb kutatások lehetőségét".

Kontaktológia és nyelvelmélet

Második nagy epizódunk azzal foglalkozik, ahol a diakrónia és a szociolingvisztika találkozik: a kontaktológiával, azaz a nyelvi érintkezés tudományos vizsgálatával. Mind a szervezett államok létrejötte előtti, mind az újabb kori, modern társadalmak természetes jellemzője a vándorlás és mobilitás, illetve a közösségek keveredése – mindezek velejárója pedig a kommunikációs érintkezés, a két- és többnyelvűség, az idegennyelv-elsajátítás révén végbemenő kétirányú interferencia, az elsősorban az irodalmi/írott presztízsváltozat kialakulásakor megjelenő többnyelvváltozatúság. Diakrón perspektívából tekintve mindez nem csupán az egymásrahatásból eredő belső módosulásokat eredményezi, hanem új nyelvek/nyelvváltozatok, szisztematikus tulajdonságokat mutató köztesnyelvek kialakulásához is vezet. Ahogy Kiss Jenő (NyKont2013: 80–94) fogalmaz: „[…] mind az azon nyelvi nyelvváltozati érintkezések, mind pedig a különböző nyelvek közötti kontaktusok szükségszerű velejárói a nyelvhasználatnak, egyszersmind előidézői, elősegítői nyelvi változásoknak" (NyKont2013: 80).

Azt azonban, ahogyan ez a folyamat lezajlik, a beszélők társadalmi státusza, az aszimmetrikus viszonyok (presztízs és stigma), a nyelvek/nyelvváltozatok (használói) felé irányuló attitűdök, azaz az érintkező nyelvi közösségek közti erőviszonyok határozzák meg: csak a legritkább esetben egyenrangúak a kontaktáló nyelvi rendszerek, és jellemzőbb az alá-fölé rendeltség szubsztrátum- és szupersztrátum-státuszú változatok között. A nyelvi érintkezés ezen szociolingvisztikai tényezőire hívja fel a kutatók figyelmét É. Kiss a 2010-es kötet Bevezetésében (NyKont2010: 9–13): „Feltárandó összefüggés mutatkozik […] a nyelvi kontaktusok társadalmi-lélektani és grammatikai aspektusai, azaz az egymással érintkező népcsoportok hatalmi-társadalmi-népességi viszonyai és a nyelvi kontaktushatások intenzitása és kimenete között" (NyKont2010: 13). Ugyanitt, illetve a kötetben megjelent tanulmányában (NyKont2010: 223–37) kiemeli azt is, hogy az ilyen jellegű összefüggések vizsgálatai már hagyományosan részei a hangtani elemzéseknek, de a mondattani és alaktani változásokban is feltételezhető, hogy alapvető és mélyreható ez a fajta szociokulturális tényezők által meghatározott kontaktushatás, így ezek vizsgálatában is létjogosultsága van és ezek kutatásába is bevonandó.

A kötetekben közölt tanulmányokat pásztázva ismét feltűnik, hogy a szerkesztők mellett más kutatók is visszatérő, hű szerzőként publikálják bennük eredményeiket. É. Kiss két önálló, Hegedűs két társszerzős cikkel jelentkezik ezúttal (Hegedűs Attila–Tóth László – NyKont2010: 239–48; ill. Benő Attila–Hegedűs Attila – NyKont2019: 189–200). A 2013-as kötet (NyKont2013) vendég-társszerkesztője Agyagási Klára, aki azon kötetbeli tanulmányán (NyKont2013: 155–72) kívül később egy Dékány Évával közösen végzett kutatásról is beszámol nálunk (NyKont2019: 41–75). A dialektológia-sorozatban már visszatérő szerzőnk volt

Kiss Jenő, Egedi, Huszthy, valamint jómagam (aki a kontaktológiai témájú kutatását Huber Dániellel közösen végezte(m)); illetve több szerző is egy-egy tanulmányt jelentetett meg a két sorozatban (Adamik, Cser, Eitler – ezúttal Vadásszal közösen, Sipőcz – ezúttal Szeverényivel közösen). Szintén a dialektológia-sorozatban volt visszatérő szerzőpárosunk a Kádár–Németh páros, és Kádár Edit egy kontaktológia-kötetben is közreműködött. Végül, a kontaktológiai kiadványokban vált visszatérő szerzőnkké Csepregi Márta (aki egyik tanulmányát azzal a Gugán Katalinnal írta, aki a Károli-bibliáról szóló kötetben, ill. a 2013-as kontaktológia-kötetben is megjelent egy-egy önálló tanulmánnyal). Úgyszintén a kontaktológia-sorozatban tűnik fel Benő Attila, aki állandó közreműködőnk: mindezidáig összesen öt szakcikket köszönhetünk neki, melyből három önálló, kettő pedig társszerzős (Benő–Lanstyák – NyKont2019: 13–26; Benő–Hegedűs – NyKont2019: 189–200). Lanstyák István egy korábbi válogatásban önálló tanulmánnyal is szerepelt (NyKont2016: 46–65). Széles tehát azon kutatók köre, akik szívesen közreműködnek a nyelvelméletet a kontaktológiával társító projektben.

Tematikájukat tekintve, a Nyelvelmélet és dialektológia kötetekhez hasonlóan, a tanulmányok alapvetően kétféle megközelítést követnek. Ritkábban, az elmélet felől közelítenek a nyelvi érintkezés konkrét példái felé: ezek elméleti(bb), áttekintő természetű írások, melyek a jelenségkör valamely aspektusát kiragadva elsősorban az általános megállapításokat járják körül, és a bemutatott jelenségeket csupán illusztrációként, az állítások alátámasztására használják. Ilyen jellegű például a fent idézett Kiss Jenő-írás (NyKont2013: 80–94), mely a regionális nyelvváltozatok és a standard kapcsolatát fejtegeti, nyelvváltozat-tipológiai megjegyzéseket tesz, valamint áttekinti a nyelvi kontaktus tipológiáját. A kontaktushatás két válfaja, az abszolút és a relatív kontaktushatás megkülönböztetését hangsúlyozza Lanstyák (NyKont2016: 46–65), majd az ezek nyomán az átadó nyelvből az átvevő nyelvbe bekerülő abszolút és relatív kontaktusjelenségeket a magyar nyelv felvidéki változataiból vett példákkal illusztrálja. Ugyanezt a distinkciót veszi górcső alá Benő–Lanstyák (NyKont2019: 13–26), amellett érvelve, hogy a relatív kontaktusjelenségek megléte régebbi nyelvi formák fennmaradásához (az ő szóhasználatukkal, megőrzött régiséghez) vezethet, amit több határon túli magyar nyelvváltozatból vett példákkal igyekeznek igazolni.

A tanulmányok túlnyomó többsége azonban egy-egy kiválasztott kontaktushelyzetre vagy -jelenségre koncentrál, azt mutatja be, majd annak tanulságaiból von le elméleti következtetéseket. Ezek az esettanulmányok is visszatérő alapproblémákat feszegetnek: folytonos módszertani kérdés például korábbi nyelvállapotok elemzésénél, hogy az írásos nyelvemlékekből mire lehet, mire szabad következtetni; vagy, amit É. Kiss a 2010-es kötet Bevezetésében (NyKont2010: 9–13) külön ki is emel: a (diakrón) kontaktológia örök kérdése, hogy egy-egy megfigyelt jelenség kialakulása milyen feltételek mellett írható fel valamely érintkező nyelvvel, nyelvváltozattal való kontaktus számlájára, vagy inkább tekintendő belső fejlődés eredményeképp; kontaktushatással állunk-e szemben, vagy az észlelt hasonlóságok a kérdéses nyelvek, nyelvváltozatok közös eredetéből levezethetőek; esetlegesen egyszerre több tényező van jelen egy adott beszélőközösség

helyzetében, melyek kölcsönösen támogatják egymást (mint például a relatív kontaktusjelenségek esetében, amik akár a megőrzött régiség jelenségét is eredményezhetik, ld. a fent ismertetett Benő–Lanstyák érvelést).

De ami leginkább kiviláglik a kötetek összetételéből: amióta az emberi nyelvek története adatolt, mindigis jelen volt változásukat meghatározó tényezőként a kontaktus, hiszen a mobilitás és a migráció, a közösségek keveredése, az ezekkel járó két- vagy többnyelvűség természetes jellemzői a társadalmaknak. Ez az ó- és középkortól végigkövethető a kötetekben: Simon (NyKont2010: 15–32) a hettita–luvi kétnyelvűséget tárgyalva egészen az i.e. II. évezredig viszi vissza az olvasót, bemutatva, ahogy a szubsztrátum-státuszú luvi felemelkedik szupersztrátummá és kiszorítja a hettitát, mely így kihal; Egedi (NyKont2010: 33–48) pedig a kopt i.e.3–i.sz.13.sz. közötti történetén keresztül nyújt betekintést az egyiptomi–görög kontaktus morfoszintaktikai és lexikai vetületébe. De a göröggel való érintkezés esetleges hatásai a latin fejlődése során is vizsgálandók (és esetenként megkérdőjelezendők) – ez derül ki Cser (NyKont2010: 49–56) és Adamik (NyKont2016: 10–32) példáiból: előbbi a latin extraszillabikus /s/ (az ún. *s impurum*) viselkedésére javasol görög hatás helyett belső magyarázatot; utóbbi a császárkori vulgáris latinban kutatja esetleges görög hangtani befolyás nyomát. A latin és a korai újlatin nyelvek kerülnek Balogné Bérces–Huber (NyKont2010: 57–70) keresztüzébe is, a germán nyelvekkel való kapcsolatuk laringális letükröződésével a középpontban. Valamivel későbbi germán érintkezést vizsgál Vadász–Eitler (NyKont2013: 137–53), a középangol perfektív segédigék használatában skandinév kontaktus hatására gyanakodva; Csató (NyKont2019: 27–40) pedig a török korai történetének szerteágazó nyelvkapcsolatai nyomán felbukkanó jelenségeket helyezi el a Kódmásolási Modellben.

A magyar nyelv korai kialakulásának egy különleges aspektusa hangsúlyos szerepet játszott a 2012-es Nyelvelmélet és kontaktológia rendezvényen, aminek apropóját az adta, hogy 2011 novemberében megjelent Róna-Tas András és Berta Árpád West Old Turkic – Turkic Loanwords in Hungarian I–II c. nagymonográfiája, a figyelem központjába emelve török jövevényszavaink és a magyar–török nyelvi kapcsolatok fejlődését. Ebből eredően a 2013-as kötet tanulmányainak fele ebben a témában született, így a szerkesztők – a többi kötetben követett hagyományokkal ellentétben – azt két blokkra tagolták, és a második blokkot teljes egészében ennek a témának szentelték. Itt a nyugati ótörök és az ősmagyar közti hangtani kapcsolatokat két tanulmány is taglalja (Agyagási – NyKont2013: 155–72; Bakró-Nagy – NyKont2013: 173–89), egy (É. Kiss – NyKont2013: 190–205) ugyanebből a szemszögből az ómagyar igeidőrendszer és birtokos szerkezet változásait, egy pedig török jövevényszavaink valamivel későbbi, X–XIV. sz.-i, középső (kabar-kun-besenyő / kipcsak) rétegét (Vásáry – NyKont2013: 227–43) vizsgálja. Gugán (NyKont2013: 206–26) többféle bizonyíték alapján az ellen érvel, hogy az ősmagyar–ótörök kapcsolatban kiterjedt, hosszú ideig tartó kétnyelvűséget feltételezzünk; Károly (NyKont2013: 244–57) pedig az ősmagyar–ótörök és a mongol–jakut / tunguz–jakut nyelvi kapcsolatok között von párhuzamot.

A korai magyar nyelvtörténet aspektusai ugyanakkor a sorozat más köteteiben is helyt kapnak. A legutóbbi, 2019-es kiadványban például újra előtérbe kerülnek az ótörök–ősmagyar együttélés során megjelenő mondatszerkezetek, azon belül az osztályozószók használatának kialakulása Agyagási Klára és Dékány Éva írásában (NyKont2019: 41–75). De olvashatunk a honfoglalást követő egy-két évszázadban intenzív szláv–magyar nyelvi kontaktusról, szláv–magyar kétnyelvűségről (Zoltán – NyKont2016: 33–45; Pelczéder – NyKont2019: 217–36), valamint a (korai) ómagyart érő latin, újlatin és német hatásról is (Szentgyörgyi – NyKont2010: 71–86; Haader – NyKont2010: 87–97). Szintén a német nyelv magyarországi jelenlétével foglalkozik, habár jóval későbbi korból, Hegedűs Attila–Tóth László (NyKont2010: 239–48), mely a germanizmusok átvételét és elfogadását a XIX. sz. második felében és a XX. sz. elején meghatározó tényezőket veszi sorra.

Más nyelvek közti XVIII–XIX–XX. századi érintkezések is válnak szerzőink vizsgálatai tárgyává. Az olasz regionális dialektus mondattanát befolyásoló irodalmi nyelv, ill. a francia nyelv interferenciája, a folyamatban jelen lévő hiperkorrekció szerepe a témája Salvi cikkének (NyKont2010: 99–115). Az észak-amerikai kontinens nyelvi történetéből pedig a kanadai franciát érő angol hatásba, valamint az USÁ-ban beszélt kilenc európai emigráns nyelvbe nyújt bepillantást Kassai (NyKont2010: 117–25) és Fenyvesi (NyKont2013: 113–36).

A legtöbb tanulmány azonban a magyarral rokon uráli nyelvek kontaktusait, valamint a mai magyar nyelvet határon túl és innen érő befolyásokat elemzi.

Földrajzi eloszlásukból kifolyólag az uráli nyelvek elsősorban az oroszszal, illetve egymással érintkeznek. Erről olvashatunk a komi-permják (Oszkó–Ponomareva – NyKont2010: 127–47), az osztják (Csepregi–Gugán – NyKont2010: 149–68), valamint a nyenyec, enyec és nganaszan (Várnai–Wagner-Nagy – NyKont2010: 169–83; Mus – NyKont2016: 109–23) kapcsán. Számos tanulmány boncolgatja az orosz nyelvnek a mai udmurtra gyakorolt hatását (Tánczos – NyKont2013: 95–112; Asztalos – NyKont2016: 124–54; Speshilova – NyKont2019: 147–65), míg Fejes (NyKont2019: 167–87) mari hatást feltételez a krasznoufimszki udmurt nyelvjárás magánhangzó-harmóniájában. A hantit és a manysit az orosz mellett komi és tatár hatás, ill. távolabbi areális kapcsolatok befolyása érte (Csepregi – NyKont2019: 77–102; Sipos – NyKont2019: 103–26; Szeverényi–Sipőcz – NyKont2019: 127–46).

A határon túli magyar nyelvjárásokról is színes képet kaphatunk. Meghatározó, hogy folytonosan érintkeznek az őket körülvevő többségi nyelvekkel: a felvidéki dialektusok például elsősorban a szlovákkal, de, ahogy azt Presinszky (NyKont2010: 185–96) megmutatja Nagyhind helyi nyelvjárása felülvizsgálatával, meghatározó lehet a környező nyelvjárások hatása és a központi (köznyelvi) norma erősödő befolyása is. Mint már elhangzott, főként Benő Attila közreműködésének köszönhetően viszonylag nagy arányban képviseltetnek a tanulmányokban az erdélyi magyar nyelvjárások és azok érintkezése a románnal (Benő – NyKont2010: 197–206; NyKont2013: 13–26; NyKont2016: 97–108), amelyek kapcsán felmerülnek korábban már említett elméleti kérdések. A relatív kontaktus-

jelenségekhez hasonlatos, egymást erősítő hatások összjátékát szemléltető Kádár (NyKont2010: 207–21) a romániai magyar nyelvváltozatban azonosít be olyan román nyelvi kontaktusjelenséget, ami a magyar sztenderdben is megtalálható, így ez a hasonlóság kedvezhetett az átvételnek; a kontaktusjelenség és a belső fejlemény szétválasztásának nehézségeire pedig Halm–Bende-Farkas (NyKont2019: 201–16) hoz friss példát. Még a csángó hangrendszer is erős román befolyásnak van kitéve, ahogy Huszthy (NyKont2016: 66–96) rávilágít. A román kontaktushatások között akadnak azonban olyan jelenségek, amik látszólag a magyarországi magyar nyelvváltozatokba is beszivárognak, elhomályosítva azok belső eredetét, egyúttal rásegítve azok gyors terjedésére: ilyenek lehetnek a *valószínűleg, hogy* (É. Kiss – NyKont2010: 223–37) és a *lehet elmegyek* (Benő–Hegedűs – NyKont2019: 189–200) típusú szerkezetek.

A kontaktológia-kötetek tanulmányainak végül, de nem utolsósorban ismertetett csoportját alkotják azok az írások, amelyek magyarországi kisebbségi, etnikai nyelvjárások, egyéb nyelvváltozatok érintkezését tárgyalják egy szupersztrátum-státuszú nyelvi formával. Hiszen nem csupán a magyar nyelv van kisebbségi helyzetben határainkon kívül, hanem azokon belül is élnek nemzetiségi nyelvjárási beszélők, mint például a magyarországi német etnikum (budakeszi német nyelvjárásának néhány jegye: Mayer – NyKont2013: 27–42); ezek szemszögéből a magyar nyelv testesíti meg a nyomásgyakorló hatást. Hasonló a helyzete a magyar jelnyelvnek, amiben a hangzó magyar nyelv befolyása érvényesül (Szabó M. Helga – NyKont2013: 43–79), és izgalmas, kölcsönös kapcsolat állapítható meg a magyar és a szlovák népköltészet kulturális konceptualizációjában a kognitív nyelvészet módszertanát alkalmazva, ahogy azt Baranyiné Kóczy (NyKont2016: 178–201) teszi. Hasonlóan izgalmas az a terület, amin Magyarországon belül a magyar nyelv mégis szubsztrátumhelyzetbe szorul: az idegen nyelveket tanuló magyarok köztesnyelvében. Ezt a jelenséget köteteinkben két tanulmány is (Gósy–Gyarmathy–Beke – NyKont2016: 155–77; Piukovics–Üstöki – NyKont2019: 237–56) tárgyalja saját empirikus vizsgálataikra alapuló elemzéseikben.

Zárásképp további kutatások előrevetítésére és ösztönzésére álljon itt egy kiragadott részlet Kiss Jenő (NyKont2013: 80–94) remek összefoglalójából a kontaktológiai vizsgálódások aktualitásáról: „A Föld lakosságának a megszaporodásával, a népességmozgásoknak, a migrációnak, a mobilitásnak a megnövekedésével, a tudományos-technikai forradalomnak köszönhető civilizációs-technikai fejlődéssel, a globális kapcsolattartás és kommunikáció megjelenésével korábban elképzelhetetlen intenzitású, mennyiségű és jellegű nyelvhasználati/nyelvi kapcsolat létesül és van folyamatban minden pillanatban. […] A szóban forgó regionális nyelvi világ a nyelvhasználati változatosságnak, változásnak, egymásra hatásnak, kölcsönös befolyásolásnak típusában, intenzitásában, módjában és ütemében egyaránt lenyűgöző gazdagságát tárja elénk. Olyan gazdagságot, amely szerkezettani, szociopragmatikai és változásvizsgálati szempontból egyaránt izgalmas általános kérdéseket vet föl. Vonzó kutatási terület ez, bár »a nem totális rend leírása […] mindig nehezebb feladat, mint egy tiszta elmélet felállítása« (Tolcsvai Nagy 1996: 71)” (NyKont2013: 91).

Diakrónia és nyelvelmélet

A kettősség, melyre a teljes Nyelvelmélet és … sorozat épít, megannyi szállal szövi át a sorozat tematikáját, a tanulmányok hangsúlyviszonyait. Megkerülhetetlen, és változatos formákban manifesztálódik. Ahogy Kiss Jenő (NyDiak2011: 11–8) írja, még a nyelvi változás kutatásának is előfeltétele bizonyos axiómák elfogadása; közelebbről megvizsgálva kitűnik, az általa kiemelt axiómák egy-egy kettősséget fogalmaznak meg. Az egyik a nyelvet használó ember két arca: a beszélő egyidejűleg biológiai és társadalmi lény. Azaz nem modellezhető az egyén pszichés-kognitív kommunikációs képessége csupán neurális és artikulo-motoros alapú elméletekkel, hiszen ezeket kiegészítik az egyén közösségi szerepéből, a társadalmi mozgások dinamikájából táplálkozó funkcionális magyarázatok. Kiss Jenő másik axiómája a nyelvhasználat kettősségére utal, mivel az egyszerre nyelvrendszertani és szociokulturális beágyazottságú. Megintcsak, bármennyire is tűnnek a nyelvi elemek szinte matematikai pontossággal kategorizálható és katalogizálható szisztémába rendeződőnek, a nyelvi rendszerek pedig csoportokba tipologizálhatónak, mindez pontatlan marad a szociokulturális tényezők figyelembe vétele nélkül.

A magyar nyelvtörténet kutatásában sajátságos kettősségként bontakozik ki az empíria és a nyelvelméleti modellezés egy izgalmas aspektusa, melyre Hegedűs Attila (NyDiak2011: 171–8) irányítja a figyelmet bevezetőjében. A magyar nyelvtörténet korai szakaszát, az ősmagyar kort ugyanis írásos emlékek hiányában kísérlik meg a kutatók feltérképezni, méghozzá a korszak két ellentétes kronológiai határmezsgyéje felől: egyrészt az adatolt magyar nyelvtörténet alapján, másrészt a megelőző, finnugor kor rokon nyelvek kortárs és diakrón komparatív vizsgálata révén lehetséges rekonstrukciója nyomán. Így találja magát az ősmagyar nyelvállapot a magyar nyelvtörténészek és a finnugristák érdeklődésének metszetében. Előfordul azonban, hogy a kellő mértékű ismeretcsere hiánya egymástól független, párhuzamos felfedezésekhez vezet: az egyik oldal képviselői új tudományos eredményként észlelnek olyan meglátásokat, amiket a másik oldalról már közöltek. Emiatt „[f]ontos és szükséges tehát, hogy a magyar nyelv története felől érkező és azzal foglalkozó kutató ismerje és értékelje a finnugor irányból érkező nézeteket is. S hogy egy adott kérdésben milyen modell a leginkább meggyőző, csak a mindenfelől érkező megközelítések kritikai értékelése alapján dönthető el" (NyDiak2011: 171). Ebben az esetben tehát az empíria eleve kétirányú, és a nyelvelméleti modellezésnek mindkettő fejleményeit nyomon kell követnie.

De nem csupán az empíria összetettsége okozhat nehézségeket, hanem a leírás, az elmélet is hordozhat inherens elemzési, terminológiai problémákat, mint például amit szintén Hegedűs Attila taglal egy későbbi írásában (NyDiak2014: 103–8) a birtokviszonyjel kategóriájának szükségességéről (vagy éppen szükségtelenségéről).

Áttekintve immár mindhárom témacsoportot, ami a Nyelvelmélet és … rendezvényeken és kötetekben megjelenik, észre kell vennünk a számos kapcsolódási pontot, ami köztük fellelhető. Mind a dialektológia, mind a kontaktológia a nyelvi variáció egy-egy oldalát testesíti meg, miközben eredőjük a diakróniában,

azaz az idő múlásával megmutatkozó rendszermódosulásokban keresendő. A fokozatos nyelvi változás tetten érhető a nyelvjárási formák és részrendszerek területi megoszlásában; „[a] szinkróniában egymás mellé rendeződött változási fokozatok többnyire a történeti mozgások egymásutániságát rögzítik, így módszeres elemzéssel a statikus formációk dinamikus folyamatábrákká, »diaszisztémákká«, levezetésekké alakíthatók" (Juhász Dezső – NyDiak2011: 226). Beszélők és közösségek közötti távlatból tekintve tehát a szinkrón variáció nyelvi változás eredménye, a beszélőn belüli ingadozás pedig igen sokszor folyamatban lévő változást jelző szimptóma. „A nyelvi változásokat minden ismert esetben ingadozások kísérik: a változás nem más, mint az ingadozásokon belüli arányok folyamatos eltolódása" (Kálmán et al. – NyDiak2011: 191). Ez a felismerés nyilvánul meg a modern szociolingvisztikában, amely, ahogy Kiss Sándor írja, „axiómává emelte a nyelvi változás »variációba ágyazottságát«: a nyelvi változás létrejötte feltételezi a szinkrón rendszerben fennálló heterogeneitást" (NyDiak2011: 36).

Ez a fajta heterogeneitás: a variáció, az ingadozás tehát szerves része kell hogy legyen a diakrón vizsgálódásoknak. Ennek megfelelően a kötetek tanulmányaiban is hangsúlyosan van jelen a különböző formák közti ingadozás és a variánsok versengése, mind a hangtanból (Kálmán et al. – NyDiak2011: 191–203; Kálmán–Forró – NyDiak2014: 109–29), mind a morfoszintaxisból vett példákkal (ez utóbbit különösen markánsan illusztrálja a jelen, 2020-as kötet; vö. pl. Dömötör – NyDiak2020; Halász – NyDiak2020; Varga Mónika – NyDiak2020). A nyelvtörténet és a variáció közti szoros kapcsolatot kiemelten tárgyalja Juhász Dezső (NyDiak2011: 225–46); Eitler (NyDiak2011: 49–63) és Varga Mónika (NyDiak2017: 137–62) pedig kifejezetten variacionista megközelítést, szociolingvisztikai elemzés alkalmaznak. A nyelvtani megformálás változásait megszabó belső és külső tényezőket együttesen vizsgálja Kiss Sándor (NyDiak2017: 111–25), míg Farkas Imola-Ágnes tanulmányában (NyDiak2020) egy újonnan megjelenő nyelvi elem (az *egyet* általános névmás) története révén betekintést kapunk a terjedés mint szociolingvisztikai mechanizmus működésébe is.

Egy másik mechanizmus, melyről fentebb, a dialektológia kapcsán már szó esett, meghatározónak bizonyul a diakróniában is: ez az analógia, azaz valamilyen sajátosság hasonlóságon alapuló kiterjesztése. Több tanulmány is igyekszik kihangsúlyozni az analógia szerepét (pl. Kálmán et al. – NyDiak2011: 191–203; Kálmán–Forró – NyDiak2014: 109–29; de még Dömötör írásában – NyDiak2014: 42–62 – is szerephez jut). A szerzők amellett érvelnek, hogy a klasszikus formális, szabály- vagy korlátalapú elemzésekkel ellentétben az analógiás elméletek hatékonyan magyarázzák (sőt, egyenesen prediktálják) a modulon kívüli motivációjú (tehát pl. hangtani jelenség esetében a nem-hangtani alapú) ingadozást majd változást; mivel az analógia alapja lényegében véletlenszerű, az analógiás modellben magától értetődő, hogy idővel nem-természetes, (ahogy Kálmán–Forró – NyDiak2014: 109–29 – nevezi) „lökött" szabályszerűségek alakulnak ki.

Az egyes tanulmányokat áttekintve ismét szembetűnnek a közreműködő szerzők mintázatai. A 2018-as Nyelvelmélet és dialektológia kötet kapcsán, amit a Károli-biblia nyelvezete elemzésének szenteltünk, és ami emiatt alapvetően

diakrón érdeklődésű szerzőket vonultatott fel, már említettünk kutatókat, akik itt, akár még hangsúlyosabban, megjelennek: Kiss Sándor három kötetben (NyDiak2011, NyDiak2014, NyDiak2017), Dömötör Adrienne kettőben (NyDiak2014, NyDiak2020), Gugán Katalin pedig egyben (NyDiak2017). A diakrónia-sorozat visszatérő szerzői közt van É. Kiss Katalin, aki mind a négy kötet számára írt tanulmányt, de megemlítendők „háromkötetes" (Kiss Sándor, Varga Mónika) és „kétkötetes" (Bende-Farkas, Dömötör, Gugán, Hegedűs Attila, Kálmán László) szerzőink is. Emellett immár abban a helyzetben vagyunk, hogy összesíteni tudjuk a három kötetsorozat „statisztikáit": külön öröm, hogy többen mindháromban publikáltak (Adamik, Cser, Egedi, Eitler, É. Kiss, Gugán, Hegedűs Attila, Kiss Jenő, Sipőcz), de a diakróniát a dialektológiával (Bíró, Domokos, Dömötör, Forró, Horváth Laura, Juhász Dezső, Kiss Sándor, Rebrus, Törkenczy) vagy a kontaktológiával (Asztalos, Bende-Farkas, Halm, Mus, Simon Zsolt) „párosító" szerzőink is akadnak.

A diakrónia-kötetekben megjelent tanulmányok tematika szempontjából legkiugróbb jellegzetessége, hogy, a dialektológia-sorozathoz hasonlóan, kifejezetten sok köztük a mondattani tárgyú írás. Ez ebben a kontextusban is fontos és üdvözlendő, mivel, ahogy recenziójában Farkas Judit kiemeli, „a mondattan az a nyelvi terület, amelyről a hagyományos nyelvtörténeti írásokban a legkevesebb szó esik" (Farkas 2012: 530). És valóban, a négy diakrónia-kötet 43 tanulmányának mintegy 2/3-a mondattani témájú vagy közvetlenül kapcsolódik valamely szintaktikai jelenséghez, de ha közvetett mondattani kapcsolódásokat is beleszámolunk, akkor még ennél több cikket is ide sorolhatnánk. Érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy ezek a tanulmányok nem csak a magyar szintaxis, hanem több európai (pl. angol, francia, latin), valamint különböző uráli nyelvek mondattani történetéből is merítenek.

Természetesen találunk azonban a szintaktikai témákon kívül szép számmal hangtani jelenségekkel foglalkozó tanulmányokat is. Cser (NyDiak2011: 19–24) a hely nélküli nazális fejlődését vizsgálja a latinban, autoszegmentális fonológiai elemzést nyújtva; Juhász Dezső (NyDiak2011: 225–46) több magánhangzós nyíltabbá válási folyamat esetében mutat ki az érintett dialektusok hangrendszerével való összefüggést; Kálmán et al. (NyDiak2011: 191–203), ill. Kálmán–Forró (NyDiak2014: 109–29) a fent már tárgyalt analógiás megközelítés mellett érvel; Adamik (NyDiak2017: 9–29) pedig hangstatisztikai módszert alkalmaz a vulgáris latin [w] > [β] hangváltozás feltérképezésében.

A nyelvelmélet központi területei mellett szót kapnak diakrón kontextusban igen ritkán felmerülő megközelítések. A pragmatika-diskurzuselemzés-szövegtan szempontrendszereihez fordul Varga Mónika (NyDiak2014: 168–89), 1586–1768 közötti boszorkányperes szövegek alapján feltárva a szövegkoherencia tényezőit; valamint Karácsonyi (NyDiak2020), a ℜeALIS formális pragmatikai modellt segítségül hívva egy mutató névmás diskurzusjelölővé válási folyamatának kimutatására a romaniban. Ugyanígy kevésbé hagyományos a nyelvtörténeti diskurzusban a formális szemantika bevonása, amit azonban hatásosan (és hatékonyan) szemléltet Bende-Farkas (NyDiak2014: 10–40) az ómagyar kori

vala-kifejezések, és Halm (NyDiak2020) a *szinte* és a *majdnem* diakrón formális szemantikai elemzésével.

A kötetek tanulmányai lefedik tehát a nyelvi vizsgálódás főbb területeit. Kiss Sándor (NyDiak2014: 130–8) még azt is felvázolja, miként játszanak össze a különböző nyelvi szintek a latin esetrendszer leépülése során. De talán a diakrónia-kötetekben valóban a szintaxis, a morfoszintaxis dominál, oly módon, hogy az elemzések alátámasztják azt a fő tételt, miszerint a mondattani változások két legfontosabb mechanizmusa az újraelemzés és a grammatikalizáció (ld. Egedi – NyDiak2014: 63–83). A reanalízist, a különböző átrendeződéseket veszi górcső alá a latin nyelv ún. kései korszakában Kiss Sándor (NyDiak2011: 25–38) és (NyDiak2017: 111–25); az északolasz dialektusokban Domokos (NyDiak2011: 39–48); a luviban Simon (NyDiak2014: 157–67); az ősmagyarban É. Kiss (NyDiak2011: 85–102); az ómagyarban Dömötör (NyDiak2014: 42–62); későbbi magyar korszakokban Gugán (NyDiak2017: 91–110), Hegedűs Attila (NyDiak2011: 171–8) és Dér (NyDiak2020); Asztalos et al. (NyDiak2017: 30–62) pedig nyenyec, hanti és udmurt mondatszerkezeti átstrukturálódásokat vizsgál. Hasonló mértékű hangsúlyt kap a cikkekben a grammatikalizáció folyamata: ez érintette a hanti, manysi és magyar tagadószót (Gugán – NyDiak2011: 65–84); a manysi nominalizátor funkciójú főneveit (Bíró – NyDiak2017: 63–74); a magyarban a *mint* mondatbevezetőt (Bácskai-Atkári – NyDiak2011: 103–19) és az *egész* szót (Bende-Farkas – NyDiak2020); az igekötőket (Horváth – NyDiak2011: 205–23); a partitivusi és sorszámnévképző *-ik* (É. Kiss – NyDiak2017: 75–90), valamint a *-stul/-stül* szociatívusz toldalékot (Sipőcz – NyDiak2017: 126–36); de a francia *assurément* szót (Koós – NyDiak2014: 139–56) is. Ezeket a példákat mintegy ellentételezi a *-t* képzős igeneves konstrukció történetének bemutatása, melyben egy produktív szerkezetből válik lexikalizált alak Tóth Ildikó írásában (NyDiak2011: 121–32).

A sorozat címéhez híven elemzési keretek változatos sora vonul fel a cikkekben: már említésre került az autoszegmentális elmélet Cser (NyDiak2011: 19–24) kapcsán, illetve tárgyaltuk az analógiás modelleket, a formális szemantikai elemzéseket, a ℜeALIS pragmatikai keret alkalmazását Karácsonyi (NyDiak2020) esetében. A mondattani témájú tanulmányok többnyire generatív, az Elvek és Paraméterek elképzelését követő szintaktikai elemzéseket nyújtanak (különösen É. Kiss írásai, ill. Bácskai-Atkári – NyDiak2011: 103–19; de sokan mások is). A szűkebb elméleti keretet választó és megnevező tanulmányokban megjelenik a kötéselmélet (Hegedűs Veronika – NyDiak2011: 179–90), a minimalizmus (Nádasdi – NyDiak2011: 133–51), a kétszintű aspektuselmélet (Gerőcs – NyDiak2011: 153–70) is. Az feltétlenül említésre méltó, hogy, ahogy Farkas egyik kötetünk recenziójában megfogalmazza, „[a] tanulmányok mindegyike a maga módján innovatív, hiszen a modern nyelvészet eszköztárát nyelvtörténeti jelenségek leírására használja, és ez egyáltalán nem tekinthető (még) szokványosnak; így méltán lehet érdekes mind a nyelvtörténészeknek, mind az elméleti nyelvészeknek” (2012: 531).

Befejezésül

Három témakör négy ciklusa, azaz 12 év köteteinek áttekintése után hadd emeljek ki a visszatekintésből kibontakozó két lényeges tanulságot, ami mégis a Nyelvelmélet és … projekt elemeinek egyazon jegyéhez köthető. Ez a jegy abból az állításból ered, amelyet írásom legelején tettem: a rendezvények és a kötetek elnevezésének legfontosabb eleme az „és". A nyelvtudomány minden területén egyfolytában szembesülünk a megközelítési irányok, megfogalmazási-leírási módok kapcsolódási felületeivel, egyszersmind kutatásaink célpontja, tehát maga a nyelvi szerkezet és a nyelvhasználat sokrétű arculatában rejlő finom átmenetekkel és átfedésekkel. Mindennek része és következménye, hogy valójában a projekt által kiválasztott három aspektus: a dialektológia, a kontaktológia és a diakrónia megannyi szálon összefonódik, ami a tanulmányok áttekintése során, újra meg újra kiviláglik. Jelen irományban is több helyütt kihangsúlyoztam, de minden kötetben megmutatkozik, az egyes kötetek előszavai is többször említik ezt: a valóságban nem lehetséges a nyelvi jelenségek realitását különálló egységekre szabdalni, így sorozatunk három komponense is értelmezhetetlen egymás nélkül – közéjük is ki kell tennünk az „és"-t.

Persze a másik levonandó tanulság esetében még egyértelműbb az „és" szerepe, hiszen, mint induláskor írtam, maga az alapkoncepció, azaz a nyelvelmélet és valamely empirikus vizsgálódási terület összekapcsolása, magában hordozza az összefonásnak/összefonódásnak, a két szemszög egymást teljessé kiegészítésének meghatározó szerepét. Véleményem szerint az áttekintett kötetek és tanulmányaik bebizonyítják, hogy „az elmélet és az empíria kézen fogva járnak, mindkettő csonka a másik nélkül" (Előszó – NyDial2015: 9). A 2014-es diakrónia-kötet Bevezetése célul is tűzi ki, hogy a második ciklus akkor esedékes lezárása apropóján értékelje a vállalkozás addig elért eredményeit. Felteszi a kérdést: „Kialakultak-e a párbeszéd formái akár a műhelybeszélgetések során, akár a megjelent tanulmányok alapján? Oldódtak-e az idegenkedések a hagyományos nyelvészet képviselői és a strukturális szemléletmódot képviselők között? Hozzájárult-e ez a hat kötet az elmélet és az empíria közeledéséhez? A szerkesztők úgy vélik, mindhárom kérdésre többé-kevésbé igennel felelhetünk: a konferenciákon s majd a kötetekben szereplő szerzők, a tanulmányok gondozásában résztvevő lektorok ezt az óhajtott közeledést szolgálták, azt tehát, hogy a magyar dialektológiát, kontaktológiát és nyelvtörténetet kiragadják a partikularitás, a bezárkózás veszélyéből, elméleti látásmóddal egészítsék ki. A PPKE Elméleti Nyelvészeti és Magyar Nyelvészeti Tanszéke a továbbiakban is feladatának tudja a szemléletmódok közelítésének elősegítését és határozottan képviseli ennek szükségességét" (NyDiak2014: 9). Azt, hogy valóban a helyes irányba haladunk, és a rendezvény- és könyvsorozat elé kitűzött cél elérése érdekében megtettük az első lépéseket, mi sem bizonyítja jobban, mint egyik recenziónk – véleményem szerint – kulcsmondata: „A kötet címe tökéletesen fedi a tartalmát" (Farkas 2012: 529). Lényeges külső megerősítése ez a szerkesztők meglátásának.

Amikor legelőször felmerült, hogy megírnám ezt a visszatekintést, és kikértem É. Kiss Katalin tanácsát arról, mi lenne a legfontosabb megemlítenivaló a

kötetekkel kapcsolatban, ő így felelt: „A célunk az volt, hogy a leíró tanulmányokban több elmélet legyen, az elméleti tanulmányokban pedig több új empirikus adat. Ha ebben sikerült előre lépni, azt már eredményünknek tekinthetjük.” Én úgy gondolom, az előrelépés megtörtént, és a megkezdett munkát a jövőben is folytatni kell.

A sorozatban eddig megjelent kötetek

(btk.ppke.hu/elmeleti-nyelveszet-tanszeki-kiadvanyok)

NyDiak2011 = É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila (szerk.) 2011. *Nyelvelmélet és diakrónia*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Piliscsaba.

NyDiak2014 = É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila (szerk.) 2014. *Nyelvelmélet és diakrónia 2*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Piliscsaba.

NyDiak2017 = É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila–Pintér Lilla (szerk.) 2017. *Nyelvelmélet és diakrónia 3*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest–Piliscsaba.

NyDiak2020 = Balogné Bérces Katalin–Hegedűs Attila–Pintér Lilla (szerk.) 2020. *Nyelvelmélet és diakrónia 4*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest–Piliscsaba.

NyDial2009 = É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila (szerk.) 2009. *Nyelvelmélet és dialektológia*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Piliscsaba.

NyDial2012 = É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila (szerk.) 2012. *Nyelvelmélet és dialektológia 2*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Piliscsaba.

NyDial2015 = É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila–Pintér Lilla (szerk.) 2015. *Nyelvelmélet és dialektológia 3*. Szent István Társulat. Budapest–Piliscsaba.

NyDial2018 = É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila–Pintér Lilla (szerk.) 2018. *Nyelvelmélet és dialektológia 4: A Károli-biblia nyelve*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest–Piliscsaba.

NyKont2010 = É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila (szerk.) 2010. *Nyelvelmélet és kontaktológia*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Piliscsaba.

NyKont2013 = Agyagási Klára–Hegedűs Attila–É. Kiss Katalin (szerk.) 2013. *Nyelvelmélet és kontaktológia 2*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Piliscsaba.

NyKont2016 = É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila–Pintér Lilla (szerk.) 2016. *Nyelvelmélet és kontaktológia 3*. Szent István Társulat. Budapest–Piliscsaba.

NyKont2019 = É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila–Pintér Lilla (szerk.) 2019. *Nyelvelmélet és kontaktológia 4*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest–Piliscsaba.

További hivatkozások

Farkas Judit 2012. É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.): Nyelvelmélet és diakrónia. Recenzió. *Nyelvtudományi Közlemények* 108: 529–31.

Forgács Tamás 2011. É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila szerk., Nyelvelmélet és dialektológia. Recenzió. *Magyar Nyelv* 107.1: 93–103.

Ludányi Brigitta 2019. É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla szerk., Nyelvelmélet és dialektológia 4. A Károli-biblia nyelve. Recenzió. *Magyar Nyelv* 115.2: 227–33.

Tolcsvai Nagy Gábor 1996. *A nyelvi norma*. Nyelvtudományi Értekezések 144. szám. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Balogné Bérces Katalin
Pázmány Péter Katolikus Egyetem
berces.katalin@btk.ppke.hu